

ARMENII OTOMANI: DE LA „MILETUL CEL FIDEL” LA GENOCID

Remus TANASĂⁱ

Cuvinte cheie: *genocid, armeni, Imperiul Otoman, Primul Război Mondial, diplomație*

Keywords: *genocide, Armenians, Ottoman Empire, First World War, Diplomacy*

Introducere

Din noiembrie 1914 până în aprilie 1915, între patru și cinci mii de așezări armenesti de pe ambele părți ale granițelor cu Persia și Caucazul rusesc au fost prădate de armata otomană¹, iar bărbații adulți au fost în general uciși. După 24 aprilie 1915, membri proeminenți ai armenilor din Constantinopol au fost încarcerați. Ulteriori, lideri regionali au fost închiși sau uciși. Femeile, bătrânii și copii au fost deportați spre regiuni deșertice din sudul Imperiului, spre Siria și Irak-ul de astăzi, pe drum fiind decimați în urma violurilor, răpirilor, mutilărilor sau crimelor. Se estimează că doar într-un singur an, în 1915, între 5 și 10 la sută din populația armenescă compusă din femei și copii a fost convertită forțat la Islam². Pe scurt, în timpul Primului Război Mondial, cu precădere între 1915 și 1918, au avut loc deportări forțate și masacre generalizate împotriva armenilor, care au fost luați în vizor pe baza identității de grup de guvernul Comitetului Unității și Progresului, de ofițerii din armată, de triburile seminomade și de masele urbane. Numărul de morți variază de la 600.000 conform istoriografiei turce la 1.200.000 conform istoriografiei armene³. Oricare ar fi fost numărul real, avem de a face cu un dezastru umanitar recunoscut ca atare chiar și de

---

ⁱ Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, IAȘI.

¹ Donald Bloxham, *The Armenian Genocide of 1915-1916: Cumulative Radicalization and the Development of a Destruction Policy*, în *Past & Present*, 181, 2003, 1, p. 164.

² Ara Sarafian, *The Absorption of Armenian Women and Children into Muslim Households as a Structural Component of the Armenian Genocide*, în Omer Bartov, Phyllis Mack (eds.), *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*, Berghahn Books, New York, 2001, p. 211.

³ Fuat Dundar, *Crime of Numbers. The Role of Statistics in the Armenian Question (1878-1918)*, Transaction Publishers, New Brunswick, 2010, p. 3-10.

guvernele Turciei post-kemaliste. Contradicțiile serioase ies la iveală atunci când relațiile antagoniste dintre armeni și turci au fost transpuse istoriografic, astfel că se discută dacă a fost vorba despre genocid sau despre niște evenimente tragice care nu ar fi putut fi prevăzute.

În timpul Primul Război Mondial s-au format unități voluntare de armeni otomani care aveau menirea să colaboreze sau să facă joncțiunea cu trupele rusești⁴, atunci când s-ar fi decis aceasta. Deportările armenilor au fost puse în practică ca urmare a activității unităților voluntare de armeni care au confruntat și au subminat capacitatea de luptă a armatei otomane, în detrimentul inamicului extern de moment, Rusia. Atunci când armata otomană a fost silită să se retragă din fața celei țariste, o parte a populației civile armenice din zonă a aclamat avansul rusec. Van, un important centru urban, a fost ocupat pentru câteva luni de către ruși cu sprijinul unităților voluntare de armeni⁵. Un alt element scos în evidență a fost fenomenul dezertării, care avea loc la scară largă atât în rândul armenilor, cât și în cel al musulmanilor. Însă, după cum se arăta într-o telegramă din 18 septembrie 1914 a valiului (guvernatorului) Bitlisului, Mustafa Bei,, „dacă este declarat război, soldații armeni se vor alătura taberei inamice cu tot cu arme. Dacă armată otomană ar avansa, [soldații armeni] ar rămâne inerti, dacă armată otomană s-ar retrage, [soldații armeni] ar forma bande armate și ar zădărnici transportul și comunicațiile”⁶.

După cum reiese din relatarea comandantului celei de-a Treia Armate Otomane, Hassan Izzet Pașa⁷, coroborată cu arhiva viceregelui Caucazului din acei ani, contele Voronțov-Dașkov⁸, strategia Rusiei pe frontul din Caucaz a fost una „defensivă activă”, adică de înarmare și instigare a populațiilor creștine și a anumitor triburi kurde împotriva autorităților de la Constantinopol. Într-o telegramă din 24 septembrie 1914, Hassan Izzet Pașa era convins că „dacă este declarat război, soldații armeni se vor alătura rușilor cu armele lor”⁹.

Pentru a preveni revolta generală a armenilor din Anatolia¹⁰, pentru a opri dezertarea și colaborarea acestora cu armata rusă, guvernul otoman a decis mutarea populației armenice din Anatolia Orientală. În timpul operațiunilor de transfer, din cauza condițiilor de sănătate, a lipsei de mâncare și apă, precum și din cauza atacurilor

⁴ G. Korganoff, *La participation des Arméniens à la Guerre Mondiale sur le front du Caucase*, Massis, Paris, 1927, p. 20-21.

⁵ Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2005, p. 133.

⁶ *Documents on Ottoman-Armenians*, vol. II, Directorate General of Press and Information, Ankara, 1983, p. 2.

⁷ *Ibidem*, p. 4.

⁸ Youri Danilov, *Russie dans la guerre mondiale (1914-1917)*, Payot, Paris, 1927, p. 141.

⁹ *Documents on Ottoman-Armenians...*, p. 4.

¹⁰ *Ibidem*, vol. III, p. 29.

triburilor kurde și a complicității multor oficiali otomani, s-a ajuns la o tragedie umană fără precedent.

Politica transferului de populație (*surgun*) nu era nouă în Imperiul Otoman, fiind folosită încă din secolul al XIV-lea pentru a plasa coloniști musulmani în regiunile recent cucerite sau în cele depopulate. Cu timpul, s-a instrumentalizat o politică punitivă¹¹ de deportare aplicată grupurilor problematice (de unde termenul românesc de „surghiun”). Însă, în perioadă declinului otoman din secolul al XIX-lea, transferul de populație nu a mai fost determinat întotdeauna de autoritățile otomane, ci mai degrabă de micșorarea teritorială a Imperiului, în special de pierderile teritoriale din Balcani și Caucaz. Astfel, mulți refugiați musulmani din aceste zone au ajuns să fie direcționați cu precădere în Anatolia Orientală, adică acolo unde armenii erau așezați cel mai grupat și mai numeros. Pe lângă aceștia și pe lângă triburile kurde semi-autonome din regiune, în competiția pentru pământ și resurse s-au adăugat și acești refugiați musulmani¹².

Masacre neprevăzute sau genocid?

Conform articolului II al Convenției pentru Prevenirea și Reprimarea Crimei de Genocid adoptată de ONU în 1948, genocidul are loc atunci când se înregistrează o serie de acte „comise cu intenția de a distruge, în totalitate sau numai în parte, un grup național, etnic, rasial sau religios”¹³. Altfel spus, nu există genocid prin neglijență, ci trebuie să existe o intenție explicită.

Henry Morgenthau, ambasadorul SUA în Imperiul Otoman între 1913 și 1916, consemna în memoriile sale că prefectul poliției din Constantinopol, Bedry Bei, îi mărturisise unuia dintre secretarii săi că măsurile prin care otomanii i-au deportat pe greci în 1914 au fost considerate de un asemenea succes încât „deciseseră să aplice aceeași metodă tuturor celorlalte popoare din imperiu”¹⁴.

În timpul Primului Război Mondial, lazi, circasieni, albanezi, bosnieci, georgieni musulmani, țigani și unii dintre arabi sau evrei au fost mutați de-a lungul Imperiului. Chiar și anumite grupuri kurde au fost deportate și masacrate în Anatolia între 1916 și 1917. Totuși, diferența de intensitate în privința armenilor, transformă tragedia în politică genocidară, și nu doar contextuală. Se cuvine însă a menționa că o acțiune premeditată nu a existat înainte de 1915, cel puțin nu în lumina documentelor de arhivă disponibile¹⁵.

---

¹¹ James J. Reid, *Total War, the Annihilation Ethic, and the Armenian Genocide, 1870-1918*, în Richard Hovannisian (ed.), *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*, Macmillan, Londra, 1992, p. 40-41.

¹² Donald Bloxham, *op. cit.*, p. 148.

¹³ Christian J. Tams, Lars Berster, Bjorn Schiffbauer, *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide – A Commentary*, C. H. Beck / Hart Publishing / Nomos, Munchen, p. 79.

¹⁴ Henry Morgenthau, *Ambasador la Constantinopol*, Ararat, București, 2000, p. 325.

¹⁵ La sfârșitul Primului Război Mondial multe documente oficiale au dispărut din arhiva statului

Atașatul militar al ambasadei austriece din Constantinopol între 1909 și 1919, Jozef Pomiankowski, făcea următoarea observație: „un mare număr de intelectuali turci și-au exprimat cu sinceritate sentimentul că motivul pentru pierderea Imperiului Otoman în ultimii ani, și, în general, în ultimele două secole, a provinciilor sale în Europa și Asia se află pe primul loc în atitudinea excesiv de umanistă a foștilor sultani. Ceea ce ar fi trebuit făcut era fie convertirea energică la Islam a populației din provincii, fie stărpirea ei totală”¹⁶.

Același Morgenthau nota: „condițiile de război au făcut că guvernul turc să tânjească după oportunitatea de a-i prinde pe armeni. Ei și-au criticat strămoșii pentru că au neglijat să distrugă sau să convertească rasele creștine la mohamedanism în momentul în care i-au subjugat prima dată. Au considerat momentul oportun pentru a repara omisiunea strămoșilor lor din secolul al XV-lea”¹⁷.

Ludwig Maximilian Erwin von Scheubner-Richter, vice-consul german la Erzurum, scria într-un raport din 28 iulie 1915 că „obiectivul ultim al acțiunilor împotriva armenilor este anihilarea completă”, pentru ca la 5 august al aceluiași an să afirme într-un alt raport că autoritățile otomane au profitat de nemulțumirea generalizată a musulmanilor pentru a „anihila cultural și economic și pentru a extermina o rasă întregă”.

Un ultim exemplu este cel al lui Leslie Davis, consul nord-american la Harput între 1914 și 1917, care afirma despre armeni în 1915 că „din orice punct de vedere această rasă nu poate fi admirată”¹⁸, așadar un personaj care nu poate fi bănuț de prea mult respect la adresa armenilor după cum rezultă și din alte rapoarte întocmite de acesta. Conform mărturiei lui Davis, „jandarmii [turci] i-au somat pe kurzii locului și le-au ordonat să-i omoare [pe armeni]. A fost făcută o înțelegere prin care kurzii ar fi plătit jandarmilor o sumă fixă și ar fi păstrat pentru ei orice ar fi găsit asupra corpurilor [armenilor] peste suma respectivă”¹⁹.

Am citat doar câteva mărturii ale unor personaje ce nu pot fi suspectate de partizanat pro-armenesc. Totuși, de ce atâta patimă împotriva armenilor din Anatolia Orientală? Răspunsul poate fi regăsit în telegrama ambasadorului german de la Constantinopol, Hans von Wangenheim, de la 1 august 1913: „Rusia dorește o

otoman/ turc sau au devenit inaccesibile cercetătorilor interesați de subiect; a se vedea Vahakn N. Dadrian, *Documentation of the Armenian Genocide in Turkish Sources*, Institute on the Holocaust and Genocide, Ierusalim, 1991, p. 86.

¹⁶ Josef Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Osmanischen Reiches. Erinnerungen an die Türkei aus Zeit des Weltkrieges*, Amalthea, Wien, 1927, p. 162.

¹⁷ Henry Morgenthau, *The Greatest Horror in History*, în *The Red Cross Magazine*, XIII, 1918, 3, p. 207.

¹⁸ Apud Benny Morris, Ze'evi Dror, *The Thirty-Year Genocide: Turkey's Destruction of Its Christian Minorities, 1894-1924*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 2019, p. 1.

¹⁹ *Ibidem*, p. 2.

Armenie autonomă... dar autonomia trebuie să fie gândită ca un pas pe drumul care duce în cele din urmă la Istanbul²⁰. Concluzia aparține unui diplomat care a fost acuzat de ambasadorul SUA Morgenthau de o poziție indiferentă față de soarta armenilor²¹. Așadar, orice eventuală concesie acordată armenilor a fost considerată ca fiind de fapt o concesie făcută Rusiei țariste ce avea ochii îndreptați asupra Constantinopolului, fără însă a exclude și alte Mari Puteri europene cu interese în zonă.

Reformele din Armenia turcească/ Anatolia Orientală

Ahmed Gemal Pașa, membru al triumviratului Comitetul Unității și Progresului care a condus de facto Imperiul Otoman în anii Primul Război Mondial, susținea în memoriile sale că unul dintre motivele pentru care factorii de decizie otomani au decis intrarea în război a fost „să distrugem înțelegerea semnată în privința reformelor din Anatolia Orientală”²².

„Chestiunea armeană” nu poate fi deslușită dacă s-ar pierde din vedere dimensiunea ei geostrategică, mai exact competiția internațională dintre Marile Puteri, care a transformat Imperiul Otoman într-un câmp deschis de influență pentru statele europene, în speță Imperiul Britanic și cel Țarist, armenii fiind folosiți ca monedă de schimb sau ca element de presiune asupra sultanilor.

Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 a oferit posibilitatea Rusiei de a pretinde intervenția în treburile interne ale Turciei atunci când ar fi fost vorba despre supușii otomani de rit creștin, de fapt, când politica externă rusă ar fi cerut-o.

Recunoașterea internațională a ceea ce urma să fie cunoscută drept „chestiunea armeană” avea să aibă loc în urma tratatului de la Berlin din 1878, când un întreg articol avea să fie dedicat raportului dintre Înalta Poartă și supușii armeni. Astfel, prin articolul 61, guvernul otoman ar fi trebuit să se îngrijească de acele regiuni din estul Imperiului unde armenii locuiau în număr semnificativ. Era vorba de măsuri și reforme destinate Anadoliei Orientale, ce ar fi avut menirea să mențină ordinea și siguranța și pentru armeni, protejându-i îndeosebi de agresiunile kurzilor și cerchezilor²³.

În preajma congresului de la Berlin, interferența și interesele Marilor Puteri au contribuit la transformarea zonei într-un butoi de pulbere pentru actorii locali, fiecare încercând să-și impună punctul de vedere în detrimentul celorlalți: otomanii doreau să controleze mai eficient teritoriul și să-și întărească granițele estice, armenii năzuiau la

²⁰ Apud Wolfgang Gust, *Der Völkermord an den Armeniern: die Tragödie des ältesten Christenvolkes der Welt*, Carl Hanser Verlag, Munich 1993, p. 153.

²¹ Henry Morgenthau, *Ambasador la Constantinopol...*, p. 369-370.

²² Ahmed Djemal Pasha, *Memories of a Turkish statesman: 1913-1919*, George H. Doran Company, New York, 1922, p. 276.

²³ Janet Klein, *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*, Stanford University Press, Stanford, 2011, *passim*.

siguranța vieții și a proprietății, și la o taxare echitabilă, iar kurzii – agenții *de facto* ai sultanului pentru o perioadă aproape neîntreruptă între 1514 și cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea – doreau să-și păstreze autonomia și statusul superior față de celelalte etnii din estul Anatoliei²⁴.

Reprezentanții armenilor din Turcia, în frunte cu fostul patriarh de Constantinopol Megerditch Khrimian (1869-1973) și ulterior Catolicos al tuturor armenilor (1893-1907), nu au încercat încă dinainte de congresul de la Berlin să se asigure că situația comunității armenice s-ar fi îmbunătățit în urma conferinței de pace, pentru ca Poarta să fie obligată să ia toate măsurile necesare pentru aceasta. A fost redactat un „Proiect de legi pentru Armenia turcească”²⁵ și un „Memorandum despre chestiunea armeană”²⁶, ce ar fi trebuit prezentate cancelariilor Marilor Puteri. Proiectul conținea măsurile dorite de armeni pentru regiunile otomane unde aceștia erau prezenți: numirea unui guvernator armean al acestor regiuni; reformarea sistemului de impozite și a celui judiciar; organizarea unor miliții locale compuse din creștini și musulmani, care însă să nu-i cuprindă pe kurzi și cerchezi; libertate religioasă; numirea unei comisii internaționale a Marilor Puteri pentru a supraveghea reformele. Memorandumul avea menirea de a întări proiectul, precizându-se că armenii nu aveau ambiții secesioniste, ci doar crearea unei administrații creștine a Armeniei turcești, după modelul circumscris munților Libanului, din Siria otomană²⁷. Delegația armenilor nu a fost admisă la lucrările congresului, deși în prealabil a luat legătura cu diplomați de la Berlin, Paris, Londra și Roma, reușind totuși să transmită participanților, prin interpuși, copii ale Proiectului și Memorandumului.

Astfel, Marile Puteri au inclus în textul tratatului și articolul privitor la armenii otomani, care nu a fost satisfăcător pentru aceștia din urmă deoarece nu a ținut cont de condițiile de la fața locului, fiind rezultatul diplomației secrete și calculelor diplomaților angrenați pe tabla politică internațională²⁸. În baza articolului 61, Poarta se angaja să-i pună la adăpost pe armeni de kurzi și cerchezi, fără a se specifica sau a se adăuga vreun articol ulterior care să indice măsurile pentru îndeplinirea unui asemenea angajament. Singura mențiune din tratat era aceea că Turcia ar fi urmat să țină la curent Marile Puteri în legătură cu măsurile întreprinse pentru a îmbunătăți situația armenilor, iar Marile

---

²⁴ Ahmet Serdar Aktürk, *Family, Empire, and Nation: Kurdish Bedirxanis and the Politics of Origins in a Changing Era*, în *Journal of Global South Studies*, 35, 2018, 2, p. 393; Tessa Hoffman, Gerayer Koutcharian, *The History of Armenian-Kurdish Relations in the Ottoman Empire*, în *Armenian Review*, 39, 1986, 4, p. 4-7.

²⁵ Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, Documentary Publications, Ankara, 1988, p. 469-476.

²⁶ *Ibidem*, p. 467-468.

²⁷ John P. Spagnolo, *France & Ottoman Lebanon, 1861-1914*, Ithaca Press, London, 1977, p. 41-46; Armen Avayazyan, *Western Armenia vs Eastern Anatolia*, în *Europe & Orient*, 4, 2007, p. 57-58.

²⁸ Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Harvard University Press, Cambridge- Massachusetts, 1934, p. 88.

Puteri ar fi trimis observatori proprii în zonele tensionate pentru a supraveghea aplicarea măsurilor.

Trebuie menționat că în niciuna dintre cele șase vilaiete din Anatolia Orientală denumite „cele șase vilaiete armenesti” în urma tratatului de la Berlin (Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Sivas și Harput) aceștia nu reprezentau o majoritate. Doar în anumite zone erau majoritari (de exemplu, în orașul Van), în celelalte constituind doar una dintre minoritățile prezente, procentul armenilor variind între 18 și 42 la sută²⁹.

Granița de est a Imperiului Otoman constituia un spațiu de interes sporit pentru Marea Britanie și Rusia. Deși Albionul își lua, alături de celelalte puteri semnatare, angajamentul să vegheze la siguranța armenilor, politica sa externă îi dicta să supravegheze mai îndeaproape expansiunea rusească din și înspre Asia Centrală pentru că protecția Indiei – colonie britanică – cântărea mai mult decât miza armenilor otomani. Astfel, Marea Britanie căuta să întărească actorii regionali care se opuneau Rusiei. Din acest motiv, integritatea teritorială și controlul eficient al granițelor otomane de către sultan reprezenta una dintre prioritățile politicii externe britanice³⁰. Reformele administrative otomane – fie privitoare la armeni, fie la alte populații – au fost susținute de către Marea Britanie atunci când erau în favoarea autorităților otomane centrale sau atunci când nu-l instigau la perplexitate pe sultan.

Dacă în cazul Balcanilor, Rusia țaristă s-a remarcat stimulând insubordonarea și eventual forțarea obținerii autonomiei sau independenței etniilor creștine, în cazul armenilor otomani, Rusia nu a mai fost la fel de binevoitoare cu năzuințele acestora. Ingredientele existau deja dinainte războiului Crimeii, după cum rezultă din scrisoarea lui Ernst Philipp von Brunnow, ambasadorul Rusiei în Marea Britanie între 1840 și 1854, care îl sfătuia pe țar să nu intre în război împotriva sultanului: „rezultatele războiului ar cauza ridicarea unor state noi de tot felul din ruinele Turciei, la fel de nerecunoscătoare față de noi precum Grecia, la fel de neastâmpărate precum Principatele Danubiene; o rânduire unde influența noastră va fi mai puternic combătută, obliterated și limitată de rivalitățile Franței, Angliei, Austriei, precum nu s-a întâmplat sub otomani. Imperiul Otoman ar putea fi transformat în state independente, care pentru noi ar deveni doar clienți împovărați sau vecini ostili”³¹.

De fapt, episoadele balcanice au fost un prilej pentru ca Rusia să-și ajusteze rusocentric politica externă. După Tratatul de la Berlin, Bulgaria s-a dovedit a fi reticentă față de mâna protectivă întinsă de Rusia, iar ingerințele țariste în politica

---

²⁹ Levon Marashlian, *Politics and Demography. Armenians, Turks, and Kurds in the Ottoman Empire*, Zoryan Institute, Cambridge, 1991, p. 49.

³⁰ Jeremy Salt, *Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894-96*, în *Middle Eastern Studies*, XXVI, 1990, 3, p. 308.

³¹ Apud John Morley, *The Life of William Ewart Gladstone*, vol. I, Edward Lloyd, London, 1908, p. 479-480.

internă a Bulgariei au constituit un prilej pentru ca naționalismul bulgar să aspire la o politică de sine stătătoare, chiar dacă aceasta ar fi însemnat să muște mâna rușilor.

Correspondența Ministrului de Externe al Rusiei din perioada 1882-1895, Nikolaus Giers este mai mult decât elocventă pentru a creiona perspectiva rusă. Acesta mărturisea că armenii „erau expuși teribilelor abuzuri din partea populației musulmane, [iar] din punct de vedere al umanității nu se poate fi indiferent față de această condiție”³²; cu toate acestea, continua Giers, „Rusia nu este pregătită să ridice chestiunea armeană”³³; concluzia sa era că „Rusia nu are nici un interes [în chestiunea armeană] și nu va face nimic pentru a expedia o soluție”.

Ministrul de Externe rus nuanța și mai mult politica țaristă adăugând și considerente de ordin intern: „Rusia nu are nici un motiv să dorească formarea unei a doua Bulgarii. Formarea unui principat armean autonom ar implica un pericol pentru Rusia, căci armenii ruși ar aspira să facă parte din acesta”³⁴.

Ulterior tratatului de la Berlin, Rusia a mai susținut încă două proiecte de reformă ale Turciei armenesti, alături de celelalte Mari Puteri sau pe cont propriu. În 1895, la presiunea puterilor europene, sultanul Abdul Hamid al II-lea adoptă un edict pentru a reforma vilaietele armenesti. Pe hârtie, proiectul arăta rezonabil, în practică nu a dus la nimic altceva decât la acumulare de resentimente față de armeni. În orice caz, Rusia cu populația sa de armeni din Caucaz, nu a insistat prea mult pentru reforme. Franța, Germania și Austro-Ungaria nu doreau împărțirea imperiului, în mod oarecum similar cu poziția Marii Britanii, din calcule legate de propriul interes de stat.

În 1913, Rusia a încercat să actualizeze planurile de reformă precedente cu sprijinul Catolicosului tuturor armenilor din Ecimiadzin (George al V-lea). Conform formei finale, proiectul prevedea împărțirea celor șase vilaiete armenesti și a zonei Trabzon de la Marea Neagră în două entități administrative gestionate de inspectori europeni agreați de poartă³⁵.

La începerea Primului Război Mondial, planul a fost privit ca un mijloc ce anunța intervenția militară și anexarea vilaietelor armenesti de către Rusia, astfel că armenii au început să fie tot mai mult priviți ca un inamic interior. Li se imputa că au cerut mereu reforme în momentele în care statul otoman se afla la răspântie, insistența continuată asupra reformelor fiind cel puțin o dovadă de lipsă de loialitate. Existența zvonurilor legate de împărțirea Imperiului Otoman reiese și dintr-un articol din Manchester

---

³² Apud Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Berghahn Books, Oxford New York, 2008, p. 72.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Donald Bloxham, *op. cit.*, p. 150.

Guardian din 5 martie 1915³⁶, care anunța că Siria ar urma să fie administrată de Franța, linia de cale ferată spre Bagdad, de Marea Britanie, iar Armenia ar fi revenit Rusiei.

După cum consemna romanciera turcă Halidé Edib Adıvar, la începutul războiului societatea otomană era bântuită, printre altele, de „fantasma Rusiei”. Se credea că ar fi existat „o înțelegere între rivalele tradiționale europene cu privire la cheștiunea Imperiului Otoman”³⁷; mai concret, continua autoarea, „această înțelegere se baza pe o recunoaștere secretă din partea Angliei și Franței a pretenției Rusiei asupra Constantinopolului și a provinciilor estice”³⁸.

Miletul armean

Sistemului milleturilor s-a format gradual ca urmare a efortului administrației otomane de a lua în considerare cultul și cultura diferitelor grupuri religioase sau etnice pe care le-a guvernat, precum și buna funcționare a aparatului de stat în contextul existenței mai multor grupuri religioase și etnice³⁹. Miletul desemna o realitate religioasă, mai precis o minoritate religioasă non-musulmană, reprezentată oficial de un lider politic de extracție religioasă. Așa cum era constituit în secolul al XIX-lea, milletul era o comunitatea religioasă cu o ierarhie proprie și cu o anumită funcție politică și economică în Imperiu, fiind mai mult rezultatul unor necesități de ordin administrativ, decât un plan prestabilit al autorităților otomane. Sistemul a permis otomanilor să încorporeze statul anumite grupuri religioase, admițându-le acestora din urmă să-și mențină credința religioasă, cultura și o largă autonomie administrativă.

Însă, pentru membrii unui millet existau multe limitări de ordin juridic. Conform legii islamice, musulmanii se bucurau în Imperiul Otoman de toate drepturile și îndatoririle existente la vremea aceea, pe când drepturile unui non-musulman erau limitate la protecția împotriva violenței și jafului; cei din urmă aveau statutul de tolerați și, atât cât acceptau autoritatea și superioritatea musulmanilor, viața, proprietatea și libertatea de cult erau teoretic garantate. Solicitățile pentru egalitate ale non-musulmanilor în secolul al XIX-lea au fost văzute ca o încălcare a statu-quo-lui, iar diferitele comunități musulmane din cadrul imperiului, indiferent de etnie, nu aveau intenția de a le accepta. O atare paradigmă culturală și juridică a constituit un factor decisiv în tensiunile dintre armeni și otomani, mai ales că în perioada Tanzimatului

---

³⁶ *Ibidem*, p. 154.

³⁷ Halidé Edib, *Turkey faces West: a Turkish View of Recent Changes and their Origin*, Yale University Press, New Haven, 1930, p. 133.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Fatih Öztürk, *The Ottoman Millet System*, in *The Journal of South-Eastern European Studies*, XVI, 2014, p. 72.

dintre 1839 și 1876 s-au aprobat câteva legi de reformă care au aprins și mai mult spiritele⁴⁰.

Pentru a menține integritatea teritorială și autoritatea imperiului, o parte a elitei otomane a crezut că soluția ar fi fost reformele într-un cadru juridic egalitar și sub umbrela unei identități areligioase, însă, după cum a constat istoricul turc Taner Timur, „acestea erau concesiile pe care oamenii de stat otomani erau forțați să le facă, de obicei fără a crede în ele”⁴¹.

Alături de proiectul din fașă eșuat de universalizare a drepturilor și statutului de cetățean prin eliminarea diferenței legale între musulmani și non-musulmani, Poarta a încercat, după model european, centralizarea eficientă a aparatului de stat. Demersul a fost boicotat de la început de potențaii locali obișnuiți cu o largă autonomie în ceea ce privește colectarea taxelor și existența unui statu-quo local arbitrar, nu doar în ceea ce-i privea pe supușii creștini, însă îndeosebi în privința lor. Pe măsură ce încercările de reformă ale sultanilor erau respinse fie de către populația musulmană, fie de către notabilitățile locale, s-au creat premisele unor convulsii sociale care cerea țapi ispășitori⁴².

Situația a fost agravată și de fenomenul acordării cetățeniei de către statele europene prin consulatele locale, prin care se obținea nu doar a anumită imunitate în fața autorităților otomane, ci și tarife vamale avantajoase, îndeosebi de către greci și armeni⁴³. În ochii opiniei publice musulmane, fenomenul a fost asociat cu tactica calului troian, astfel că cel mai adesea se punea semnul egalității între armean și suspus neloyal, deși până în secolul al XIX-lea, milletul armean a fost cunoscut drept *milleti sadika*, adică „milletul cel fidel”⁴⁴. În ochii multor otomani a fost vorba despre o circumstanță agravantă, astfel că principalii țapi ispășitori interni pentru declinul Imperiului nu puteau fi decât armenii, milletul cel mai numeros și înstărit.

---

⁴⁰ George Shirinian, *The background of the late Ottoman genocides*, în George Shirinian (ed.), *Genocide in the Ottoman Empire. Armenians, Assyrians, and Greeks, 1913-1923*, Berghahn Books, Oxford New York, 2017, p. 19-21.

⁴¹ *Apud* Taner Akcam, *Un act rușinos. Genocidul armean și problema responsabilității turce*, Ararat, București, 2011, p. 51.

⁴² Mark Levene, *Creating a Modern “Zone of Genocide”: The Impact of Nation- and State-Formation on Eastern Anatolia, 1878-1923*, în *Holocaust and Genocide Studies*, 12, 1998, 3, p. 398-399.

⁴³ Charles Issawi, *The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century*, în Benjamin Braude, Bernard Lewis (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. vol. I – The Central Lands*, New York – Londra, Holmes & Meier Publishers, 1982, p. 274.

⁴⁴ Garabet K. Moundjian, *From Millet-i Sadika to Millet-i Asiya: Abdülhamid II and Armenians, 1878-1909*, în M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett (eds.), *War and Diplomacy The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Salt Lake City, The University of Utah Press, 2011, p. 302.

Regăsim toate ingredientele care au contribuit la masacrele împotriva armenilor dintre anii 1894⁴⁵ și 1896⁴⁶, sau cele din 1909⁴⁷, în care au fost masacrați între 88.000 și 300.000 de armeni în primul episod, și între 20.000 și 25.000 în cel din urmă.

Concluzii

Unii istorici⁴⁸ sunt de părere că masacrele menționate constituie punctul de început pentru genocidul ce avea să urmeze în timpul Primului Război Mondial. Violența autorităților nu ar fi fost decât reacția unui regim muribund nemulțumit de desfășurarea războiului, neputința de a controla eficient teritoriul, de subordonarea diplomatică în raport cu statele europene și incapacitatea de a oferi un cadru legal optim pentru dezvoltarea unei clase mijlocii musulmane și, nu în ultimul rând, un nivel minim de trai populațiilor musulmane din Anatolia. Armenii au constituit un țăp ispășitor pentru a distrage energiile emergente cu tendință reformistă din Imperiu, astfel că regimul i-a sacrificat de dragul unei imposibile întoarceri în timp. Deși nu se poate releva un plan prestabilit care să indice schița unui genocid, pe fondul evoluției frontului de război, a activității de sabotaj și a agitației anti-otomane din partea revoluționarilor armeni – chiar dacă restrânsă în puncte cheie ale memoriei armenesti precum Zeitun sau Cilicia –, ipoteza anihilării o dată pentru totdeauna a unui dușman din interior a prins contur mai clar în mintea factorilor de decizie centrali și regionali. Istoriografia pro-turcă, în cea mai moderată nuanță a sa⁴⁹, susține că a fost vorba de a îndepărta o amenințare pentru siguranța națională⁵⁰, în speță armenii, iar ceea ce s-a întâmplat cu deportații a fost din cauza haosului din timpul războiului. Dacă siguranța națională ar fi fost singurul motiv pentru a-i deporta pe armeni, rezultatul ar fi fost probabil mai asemănător cu deportările țariste din apropierea frontului estic, când, în 1915, au fost mutați forțat germani, evrei, polonezi, letoni și lituanieni. Și aceasta dacă am exclude faptul că deportările au fost dirijate spre zone aride, puțin propice supraviețuirii, dacă

---

⁴⁵ Remus Tanasă, *Revolta din Sasun și masacrele armenilor din 1894*, în *CercIst*, XXXIX, 2020, p. 277-286.

⁴⁶ Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide...*, p. 127-131.

⁴⁷ Peter Balakian, *Adana, 1909: Counterrevolution and Massacre*, în Peter Balakian, *The Burning Tigris. The Armenian Genocide and America's Response*, Harper Collins, New York, 2004, p. 145-158.

⁴⁸ Vincent Duclert, *Les historiens et la destruction des Arméniens*, în *Vingtième Siècle. Revue d'Histoire*, 81, 2004, 1, p. 137-153.

⁴⁹ În versiunea cea mai revizionistă, propaganda de stat turcă încearcă să promoveze ideea că armenii au fost cei care au înfăptuit un genocid împotriva populației turce și azere, iar, în acest sens, stă dovadă Memorialul de la Iğdır, edificat pentru a aminti de genocidul turcilor săvârșit de armeni. A se vedea Laure Marchand, Guillaume Perrier, *Turcia și fantoma armeană. Pe urmele genocidului*, Corint, București, 2015, p. 160-173; Gwynne Dyer, *Turkish 'Falsifiers' and Armenian 'Deceivers': Historiography and the Armenian Massacres*, în *Middle Eastern Studies*, XII, 1976, 1, p. 99-107.

⁵⁰ Kamuran Gurun, *The Armenian file: the Myth of Innocence Exposed*, Rustem, Nicosia, 2001, *passim*.

am trece cu vederea acapararea și chiar vânzarea la licitație a proprietăților armenilor dispăruți sau deportați⁵¹, sau dacă am omite masacrele ce s-au petrecut fără a avea legătură cu deportarea în sine.

THE OTTOMAN ARMENIANS: FROM THE "LOYAL MILLET" TO GENOCIDE

(Abstract)

The First World War became an opportunity for some important Ottoman leaders to force a permanent settlement of an issue that was haunting the Empire since the 1878 Congress of Berlin: the Armenians from Eastern Anatolia. Not only the Ottoman Armenians were perceived as instigators that were constantly escalating the claim for special rights or liberties within the Ottoman realm, but they appeared as an internal foe acting against the Sublime Porte's best interests on behalf of European powers, especially the Russian Empire. For many Ottomans, the Tsarist state seemed to have made a policy of reaching Constantinople and annexing the six Armenian vilayets in Anatolia. The Armenians were regarded as the main beneficiaries, hence the betrayal narrative was ready to be put in motion.

---

⁵¹ A se vedea Taner Akcam, *The Spirit of the Laws : The Plunder of Wealth in the Armenian Genocide*, Berghahn Books, New York, 2015.